

ابتکارات سبز مرتعداری در کوهستان زاگرس مرکزی

۱- مقدمه

از بین رفتن گونه های گیاهی و جانوری و زوال تدریجی اکوسیستم در اثر بهره برداری های ناپایدار از مراتع محصول در اولویت قرار نگرفتن توسعه پایدار در فعالیتهای جاری و برنامه های توسعه می باشد. در حال حاضر عوامل ناپایداری از جمله:

- عدم تناسب بین جمعیت انسانی وابسته و توان سرزمین
- عدم تعادل بین جمعیت دامی وابسته با ظرفیت مراتع
- کوچک بودن واحدهای بهره برداری در مرتع
- مشاعی بودن واحدهای بهره برداری در مرتع
- چرای زودرس و بهره برداری قبل از زمان آمادگی مرتع
- و تغییر کاربری غیر ضروری

از مهمترین چالش های پیش روی مرتعداری می باشد.

در برنامه سوم توسعه اجتماعی - اقتصادی و فرهنگی کشور برای رفع این معضل طرح ملی تعادل دام و مرتع مطرح گردید. علیرغم دستاوردهای مثبت آن در مناطق الگو متاسفانه در برنامه چهارم در قالب اعتبارات استانی مورد بی توجهی قرار گرفت و ادامه پیدا نکرد. ایجاد تعادل بین توان و ظرفیت مراتع با جمعیت انسانی و دامی از اقدامات اساسی برای امکان پذیر نمودن اجرای برنامه های توسعه ای می باشد.

در برنامه های بعدی توسعه و به ویژه در برنامه ششم مرتعداری سبز بر روی دو موضوع:

الف - نقش صاحبان عرف به عنوان مدیران مرتع

ب - نقش تشکل ها به ویژه انجمن صنفی مرتعداران به عنوان نمایندگان و مدافعان واقعی بهره برداران

برای دفاع از حقوق مرتعداران در حفظ و حراست از مراتع در مقابل سود جویان و تخریب کنندگان مراتع تاکید

دارد.

علاوه بر آن این موضوع در راستای راهبردهای "احیاء، بازسازی و حفاظت از اکوسیستم ها به‌ویژه در مناطق تخریب یافته مرتعی" و "بهبود و تقویت نظام برنامه ریزی کلان توسعه سبز در برنامه حفاظت و توسعه پایدار کوهستان زاگرس مرکزی" می باشد. ضمناً به استناد برنامه حفاظت و توسعه پایدار می توان اهم سیاست ها و اقدامات همسو با مرتع داری سبز را این چنین برشمرد:

- اطلاع رسانی و جلب مشارکت بهره برداران عرف در مدیریت مشارکتی و بهره برداری پایدار مراتع

- ساماندهی بهره برداران و تسهیل در امر واگذاری حقوق عرفی بهره برداران کوچک
- تهیه و اجرای طرح های مرتعداری تلفیقی (چند منظوره) با استفاده از تمامی پتانسیل ها به منظور افزایش درآمد بهره برداران عرف

۲- تعاریف و مفاهیم

مفهوم اقتصاد سبز در سال های اخیر به عنوان یک اولویت استراتژیک برای دولت ها و سازمان های دولتی مطرح گردیده است و به عنوان مسیری برای توسعه پایدار ارائه شده است که در حال حاضر در بحث ها و گفتمان های جهانی و منطقه ای مطرح می باشد. اقتصاد سبز یک چشم انداز از توسعه پایدار در آینده است که در آن تولید و مصرف در فضای سالم رشد می یابد.

(اتحادیه ملی برنامه ریزی محیط زیست ۲۰۱۴) فعالیت های ابتکارات سبز را سازگار با محیط زیست در قالب مدیریت بر محیط زیست، منابع طبیعی، کشاورزی ارگانیک و انرژی های تجدید پذیر، ارتقاء منابع تولید کارآمد و پاک، کنترل آلودگی و مدیریت مواد زائد، بازسازی اکوسیستم ها و کاهش کربن و بهبود تنوع زیستی می داند.

مفهوم اصلی طرح ابتکارات سبز در مرتعداری پایدار اتخاذ سیاست های مدیریتی و اجرایی لازم با بسیج بهره برداران عرفی مراتع و با بکارگیری توان تشکل های جوامع محلی به ویژه انجمن های صنفی مرتعداران برای حفاظت تنوع زیستی و توسعه پایدار مراتع با استفاده از تمامی ظرفیت ها و پتانسیل ها و همچنین احیاء و اصلاح مراتع تخریب یافته و ایجاد نظم در بهره برداری ها در قالب طرح های مرتعداری تلفیقی در هر سامان عرف می باشد.

در مرتعداری سبز هدف صرفاً تولید علوفه و استمرار دامداری نیست بلکه جامع‌نگری و بهره‌برداری پایدار از تمامی ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های مراتع است که با استفاده از آنها می‌توان ظرفیت مناسبی را برای ساماندهی جمعیت و کاهش وابستگی به علوفه مراتع و چرای دام ایجاد نمود تا حفاظت از تنوع زیستی به بهترین شکل انجام گیرد.

مرتعداری سبز به دنبال ارتقاء جایگاه بهره‌برداران مراتع و صاحبان عرف در فرآیند مدیریت مراتع و افزایش نقش تشکل‌های وابسته به آنها در حفاظت و اصلاح و احیای اکوسیستم‌های تخریب یافته و بهره‌برداری متعادل از مراتع است.

۳- اصول

از مهم‌ترین اصول پایداری که به عنوان رویکرد اصلی برنامه بدان توجه گردیده حضور فعال جوامع محلی، صاحبان عرف و تشکل‌های وابسته به آنها و به‌ویژه انجمن‌های صنفی در تمامی مراحل تصمیم‌گیری، تصمیم‌سازی، اجرا و نظارت و حتی پایش و ارزیابی عملکرد است.

این رویکرد در مقابل فعالیت‌های توسعه‌ناپایدار و مخرب تنوع زیستی با حساسیت بیشتری برخورد خواهد کرد و برنامه‌ها در واحد برنامه‌ریزی محدود که همان سامان عرف باشد با رعایت ابعاد فنی، اقتصادی و اجتماعی با تأکید بر تمرکز زدایی در پایین‌ترین سطح یعنی بهره‌برداران و صاحبان عرف به اجرا در خواهد آمد.

بنابراین برای تحقق آن ضرورت دارد تا برنامه‌هایی تعریف شود که مولفه‌های زیر در آنها رعایت شده باشد:

- برنامه‌ها رویکرد مشارکتی داشته باشد.
- مورد پذیرش جوامع محلی و صاحبان عرف باشد.
- منافع اقتصادی برای بهره‌برداران و مجریان داشته باشد.
- حفاظت از تنوع زیستی و ارتقاء اکوسیستم را دنبال داشته باشد.

رعایت برخی از اصول در اجرای برنامه‌ها مورد تأکید است:

- در این برنامه دولت قصد هیچ‌گونه تصدی‌گری بر مراتع و حذف بهره‌برداران را ندارد (به جز مناطق بحرانی و لکه‌های داغ تنوع زیستی).
- تشویق به واگذاری حقوق عرفی بهره‌برداران کوچک (بهره‌بردارانی که تعداد دام آنها کمتر از میانگین دام هر سامان) است به دامداران همان سامان که تعداد دام آنها بیشتر از میانگین است.
- دولت نقش تسهیل‌گر و ارایه‌دهنده تسهیلات به خریداران حقوق عرفی را دارد.

- ایجاد شرایط برای نقش آفرینی صاحبان عرف و جوامع محلی و تشکل های وابسته به آنها در هدایت و اجرای برنامه ها
- تعیین تکلیف بهره بردارانی که ترک دامداری کرده اند در هر سامان عرف
- بهره بردارانی که حقوق عرفی خود را واگذار می نمایند در اولویت خدمات رسانی و به ویژه اشتغال زایی در طرح های مولد قرار گیرند.
- پیش نیاز اجرای موفق این طرح داشتن اطلاعات بهنگام در هر سامان عرف و طبقه بندی آنهاست.
- شناسایی پتانسیل ها و ظرفیت ها در هر سامان عرف و استفاده از آنها جهت اقتصادی نمودن طرحها
- بی شک اعمال قوانین و مقررات در بهترین شکل ممکن می تواند در افزایش میزان موفقیت اجرای این طرح موثر باشد.

۴ - چارچوب سیاست ها و راهبردها

سیاست ها و برنامه های پیش بینی شده در دو محور "ساماندهی" و اجرای "طرح های مرتعداری تلفیقی" تنظیم و اجرا می گردد. واحد برنامه ریزی در این بسته مفهومی سامان عرف و مسوول اجرای برنامه ها ذیحقان عرف هستند که در مراحل مختلف تنظیم، تدوین، اجرا، نظارت برنامه ها و طرح های مشارکت نقش اساسی و اصلی خواهند داشت. برای افزایش ضریب مشارکت پذیری ضرورت دارد اطلاعات مربوط به سامان عرف به روز و در برنامه ساماندهی و تعادل قرار گیرد. در برنامه ساماندهی کاهش بهره بردار و تسهیل در امر واگذاری حقوق عرفی بهره برداران کوچک تا رسیدن به واحدهای بهره برداری مطلوب و اقتصادی و همگن سازی در سامان عرف از اولویت برنامه ها است. برخی از کارکردها و پتانسیل ها و ظرفیت های مراتع که می تواند جهت ساماندهی و اقتصادی نمودن واحدهای بهره برداری مورد توجه قرار گیرد عبارتند از:

- شناسایی عرصه دیمزارهای کم بازده و رها شده در هر سامان عرف
- تبدیل دیمزارهای کم بازده و رها شده به کشت نباتات علوفه ای برای تامین بخشی از تغذیه دام سنگین
- تبدیل دام سبک به سنگین متناسب با علوفه تولیدی بخش زراعت و دیمزار های کم بازده
- تبدیل بخشی از دیمزارهای کم بازده و رها شده به کشت گیاهان دارویی جهت تامین شغل و تغییر معیشت بهره برداران واگذار کننده حقوق عرفی

- بهره برداری از محصولات غیر چوبی
- توسعه اکوتوریسم و گردشگری در طبیعت با ایجاد منظر و چشم انداز
- توجه به زراعت چوب
- استفاده از انرژی های نو

۵- مولفه های اجرایی و برنامه اقدامات پیشنهادی

سامان های عرف مرتعی که بر اساس طرح مرتعداری مدیریت می گردند به دلیل اینکه در گذشته این طرح ها بر اساس استفاده از علوفه مرتع و چرای دام برنامه ریزی گردیده است نیاز به تجدید نظر و بازنگری با رویکرد استفاده چند منظوره از مرتع با توجه به تمامی ظرفیت و پتانسیل های موجود با حفظ منابع پایه و تنوع زیستی دارند. در این رویکرد ضرورت دارد تا در همه ابعاد و مراحل طرح های تلفیقی (تهیه-اجرا-نظارت-پایش و...) بهره برداران عرف به عنوان مجریان طرح ها و تشکل های صنفی مربوط به آنها حضور فعال و مسوئلیت اصلی را داشته باشند.

در طرحهای مرتعداری تلفیقی (چند منظوره) علاوه بر پیش بینی و اجرای برنامه های مدیریتی و حفاظتی و برنامه های اصلاحی و احیایی و بهره برداری سایر استعدادها و کاربری های سازگار با طبیعت عرصه های مرتعی در سامان عرف شناسایی و معرفی می گردند تا برای بهره برداری از آنها و کمک به اقتصادی کردن واحد های بهره برداری و همچنین ساماندهی جمعیت بهره بردار استفاده گردد.

برخی از این استعدادها شامل برنامه های :

- کشت و بهره برداری از محصولات گیاهان دارویی و صنعتی و زینتی
- آبیزی پروری
- زنبورداری
- کشت نباتات علوفه ای
- زراعت چوب
- پرواربندی دام
- پرورش وحوش
- پرورش ماکیان

- و مهمتر از همه گردشگری و طبیعت گردی

و در سامان های عرف که بر اساس پروانه چرا مدیریت می‌گردد، مدیریت چرای دام و کنترل پروانه از مهم‌ترین مولفه های اجرایی محسوب می‌گردد. در مدیریت چرا و کنترل پروانه رعایت زمان ورود دام جهت بهره برداری علوفه مرتع با توجه به زمان مندرج در پروانه و همچنین رعایت زمان خروج دام از مرتع بر اساس زمان قید شده در پروانه الزامی است. علاوه بر رعایت زمانه ای بهره برداری مندرج در پروانه رعایت ظرفیت چرای قید شده در پروانه از دیگر الزامات مرتعداری است.

برخی از مولفه‌ها و فعالیت‌ها در سامان عرف مرتع در جدول (۱) آمده است:

لازم به ذکر است که در مدیریت مشارکتی ابتکارات سبز مرتعداری و حفاظت از چشم انداز در هر سامان عرف اساس کار رسیدن به پروژه های اجرایی است که پس از بررسی و تصویب از سوی کمیته استانی اجرایی می‌گردد. در روند انجام کارها لازم است چارچوب های مشخص شده در بند شش رعایت گردد.

جدول (۱) معرفی برخی مولفه‌ها و فعالیت‌ها در سامان عرف

نوع مدیریت	مولفه های اجرایی	فعالیت ها و اقدامات
طرح مرتعداری	برنامه های اصلاحی و احیایی	<ul style="list-style-type: none"> • معرفی و کشت گونه های مرتعی • معرفی و کشت گونه های دارویی • معرفی و کشت گونه های صنعتی
	برنامه های مدیریتی	<ul style="list-style-type: none"> • قطعه بندی • تعیین زمان آمادگی مرتع • تعیین مناسب ترین سیستم چرای • تعیین مناطق قرق
	برنامه های حفاظتی	<ul style="list-style-type: none"> • ایجاد کمربند حفاظتی • تعیین مناسب ترین شیوه تامین سوخت • توسعه انرژی های نو
	برنامه های ساماندهی	<ul style="list-style-type: none"> • تسهیل در امر واگذاری حقوق عرفی • همگن سازی سامان عرف • تعادل دام و مرتع
پروانه چرا	برنامه های مدیریت چرا و کنترل کوچ	<ul style="list-style-type: none"> • رعایت قوانین و مقررات • رعایت زمان ورود دام به مرتع • رعایت زمان خروج دام • رعایت ظرفیت مرتع • اجرای سیستم های چرای مناسب

۶- معیارها

برای ارزیابی و پایش دوره ای از اجرای برنامه ها و پروژه ها تعیین معیارها و شاخص های قابل اندازه گیری و سنجش از اصول برنامه ریزی و تعیین میزان اثر بخشی اجرای پروژه های پیش بینی شده می باشد. معیارها و شاخص های قابل سنجش در مرتبه در ابعاد فنی و اقتصادی و اجتماعی قابل بررسی است.

پایش شامل برنامه منسجم و کارآمدی است که می تواند اطلاعات لازم را جهت رفع کاستی ها در اختیار مدیران و تصمیم گیران قرار دهد. پایش یک فرآیند سیستماتیک جمع آوری اطلاعات در طول زمان است که به منظور مقایسه با یک استاندارد از پیش تعیین شده انجام می پذیرد. پایش در اصل ابزاری است برای اندازه گیری نتایج اقدامات مدیریتی و برآورد وضعیت و میزان تغییرات برای اصلاح برنامه های پیش بینی و اجرا شده در طرح.

در هر پایش رعایت برخی استاندارد ها الزامی است و در مرتعداری نیز این استاندارد ها از نظر ابعاد فنی به شرح جدول ۲ معرفی میگردد که با استفاده از روش های علمی و یکسان در دوره های مشخص و تعریف شده انجام تا با مقایسه داده ها روند تغییرات در پارامترهای اندازه گیری شده مشخص و میزان اثر بخشی برنامه ها تعیین گردد.

جدول ۲ - معیارها و شاخص ها

معیارهای اجتماعی - اقتصادی		معیارهای اکولوژیک	
وضعیت مطلوب	معیار	وضعیت مطلوب	معیار
کاهش	تعداد بهره بردار	افزایش تعداد گونه ها	تراکم
کاهش	تعداد دام	افزایش درصد	تاج پوشش گیاهی
افزایش	سطح واحد بهره برداری	غالبیت با گونه های خوب	ترکیب گونه ای
افزایش درآمد	وضع رفاهی بهره بردار	گونه های با ارزش	وضعیت تجدید حیات
تعدد منابع	ایجاد منابع درآمدی	شاداب بودن گیاهان	وضعیت سلامت و شادابی
توسعه	انرژی های نو	معادل ظرفیت	میزان بهره برداری
کاهش	سوخت فسیلی	-	-

۷- مدیریت مشارکتی ابتکار سبز

کمیته مدیریت منطقه آبخیز مدیریتی، بعنوان ساختاری فرابخش و فراشهستانی (حوضه ای) جهت مدیریت کوهستان زاگرس مرکزی در سطح مناطق آبخیز مدیریتی، تعیین شده است. این کمیته متشکل از فرمانداران و نمایندگان ذینفعان کلیدی هر یک از شهرستان های اصلی واقع در منطقه آبخیز مدیریتی است و ریاست آن با حکم استاندار به طور چرخشی یا متمرکز به فرمانداران مربوطه و یا یکی از فرمانداران ابلاغ و دبیری آن نیز بعهده دبیرخانه اجرایی استانی مدیریت کوهستان زاگرس مرکزی، می باشد.

علاوه بر آن، توجه به این نکته ضروری است که نمایندگان اداره منابع طبیعی شهرستان و انجمن صنفی مرتعداران در کمیته مدیریت مناطق آبخیز، عضویت داشته و حق رای دارند و لذا از این مجرا می توان ایده ها، ابتکارات و طرح های پیشنهادی را در بستری مشارکتی تهیه، اجرا و ارزیابی نمود و در نتیجه می توان انتظار داشت تا در همه مراحل بهره برداران مراتع و تشکل های وابسته به آنها حضور و مشارکت مستقیم داشته باشند .

بودجه اجرای ابتکار سبز از محل اعتبارات استانی و یا ملی، و در قالب برنامه های پنج ساله و سالانه توسعه ملی و استانی، تامین میگردد و طرح ها و برنامه ها پس از بررسی و تصویب در کمیته فنی استان و کمیته های مدیریت کوهستان زاگرس قابل اجرا می باشند.

با توجه به موارد فوق می توان نتیجه گرفت، واحد بهره برداری و برنامه ریزی در مرتع، سامان عرف بوده و بهره برداران ذیحق به عنوان صاحبان عرف و مجریان طرح های مرتعداری حضور فعال دارند. از مزایا و محاسن طرح های مرتعداری تلفیقی (چند منظوره) به عنوان یکی از برنامه های اساسی مرتعداری سبز می توان به موارد زیر اشاره نمود:

- برنامه ریزی در سامان عرف در ابعاد مختلف:

- حفاظت،
- احیاء و اصلاح
- بهره برداری اصولی

با رویکرد برنامه ریزی مشارکتی و فراگیر صاحبان عرف و تبدیل آنها از بهره برداران مراتع به مدیران مسوول مرتع و پاسخگو نمودن آنها در انجام برنامه ها و اتفاقات سامان عرف با هدف کاهش تخلفات

- جامع نگری و استفاده از تمامی پتانسیل ها و ظرفیت های سامان عرف با هدف :

- افزایش درآمد و بهبود وضع اقتصادی
- کاهش وابستگی مجریان به بهره‌برداری بیشتر از علوفه مراتع
- ثبات و پایداری در مدیریت
 - عقد قرار داد محضری با مجریان
 - مشارکت و حضور فعال مجریان در اجرای طرح
 - تعیین کارشناس ناظر طرح
 - ارزیابی و پایش مستمر
 - اصلاح طرح و حذف برنامه‌های کم‌اثر و بی‌اثر
 - برخورد با مجریان متخلف و کاهش تخلفات

۸- منابع و ماخذ

- ۱- اسکندری، نگهدار. عسگر علیزاده و فاطمه مهدوی (۱۳۸۷)، سیاست های مرتعداری در ایران، انتشارات پونه
- ۲- برنامه حفاظت و توسعه پایدار کوهستان زاگرس مرکزی- چارچوب راهبردها و برنامه اقدام
- ۳- برنامه حفاظت و توسعه پایدار کوهستان زاگرس مرکزی- سیستم مدیریت و برنامه تعمیم
- ۴- پروژه بین المللی حفاظت از تنوع زیستی زاگرس مرکزی- دستورالعمل بهره برداری پایدار مراتع در کوهستان زاگرس مرکزی- ۱۳۹۳
- ۵- علیزاده، عسگر و همکاران، طرح ملی تعادل دام و مرتع- ۱۳۸۳
- ۶- دستورالعمل محاسبه حقوق عرفی (۱۳۸۸)- سازمان جنگلها، مراتع و آبخیزداری کشور
- ۷- دستورالعمل انتقال حقوق عرفی (۱۳۸۶)- سازمان جنگلها، مراتع و آبخیزداری کشور
- ۸- مجموعه قوانین و مقررات سازمان جنگلها، مراتع و آبخیزداری کشور

- 9 - EC (2010), Communication from the Commission 'Europe 2020 — A strategy for smart, sustainable and inclusive growth', COM (2011) 112 final. www.unep.or
- 10- EU (2013), Decision No 1386/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 20 November 2013 on a General Union Environment Action Programme: to 2020 Living well, within the limits of our planet, OJ L 354, 20.12.2013, pp. 171-200.
- 11--UNEP. (2014). Green Economy Assessment Report – Kenya
- 12--United Nations (1987). Our Common Future: Report on World Commission on Environment and Development. United Nations, New York, USA.
- 13--United Nations development Programme Sustainable Pastoralism and the Post 2015 Agenda ,Opportunities and barriers to pastoralism for global food production and environmental stewardship
- 14--United Nations Enviroment Programme (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication - A Synthesis for Policy Makers g/greeneconomy